

PERSMEDEDELING VAN MINISTER BERT ANCIAUX
VLAAMS MINISTER VAN CULTUUR, JEUGD, SPORT EN BRUSSEL

Brussel, 13 februari 2008

Vlaams minister Bert Anciaux koopt Antifonarium Tsgrooten voor Vlaamse Kunstcollectie.

Op 1 februari 2008 verwierf Bert Anciaux, Vlaams minister van Cultuur, het Antifonarium van Tongerlo, ook wel bekend als het Antifonarium Tsgrooten, voor de Collectie Vlaanderen. Het gaat om een bijzonder rijkelijk geïllustreerd koorboek dat door abt Antonius Tsgrooten in 1522 bij scribent Franciscus Van Weert, werkzaam in de abdij van Averbode, werd besteld. Het gregoriaanse koorboek is een belangrijk stuk muzikaal erfgoed uit de late middeleeuwen en werd door de Vlaamse minister van Cultuur aangekocht als sleutelwerk in het kader van zijn topstukkenbeleid. Anciaux maakte hiervoor 400.000 euro vrij, een billijke prijs voor dit handschrift dat op internationale veilingen steevast veel meer zou opbrengen. Het Antifonarium was al jaren in het bezit van de familie de Merode en wordt nu door de Vlaamse Gemeenschap in bruikleen gegeven aan de Vlaamse Erfgoedbibliotheek. De eerstkomende jaren blijft het in de Gentse Boekentoren voor verder onderzoek. “Ik ben echt blij dat dit uiterst zeldzame stuk muzikaal erfgoed in Vlaanderen zal blijven, en dankzij de erfgoedbibliotheek van de Universiteit Gent, die het 337 pagina tellende handschrift in minder dan een week tijd digitaliseerde, is het vanaf vandaag voor iedereen consulteerbaar” aldus een opgetogen minister Anciaux. Wie surft naar www.antifonarium-tsgrooten.be kan meteen ook de fragmenten uit het boek beluisteren die het ensemble Psallentes tijdens de persvoorstelling inzong.

Een goed gedocumenteerd gregoriaans koorboek

Een antifonarium of koorboek is een liturgisch handschrift met gregoriaanse koorliederen die gezongen werden tijdens de getijden. Het gaat om het 'zomerdeel'. Het **Antifonarium Tsgrooten** is 58 cm hoog en 40 cm breed en bestaat uit 337 perkamenten folio's. De tekst en muziek zijn in zwarte en rode inkt geschreven. Het handschrift bevat 42 miniaturen, waarvan er 14 gecombineerd zijn met een gehistorieerd kader omheen de hele pagina, 21 letrines en tal van initialen met gedetailleerd versierd penwerk. Er werd stevig, egaal wit perkament van de hoogste kwaliteit gebruikt.

Abt Tsgrooten wordt in het Antifonarium afgebeeld in een van de gehistorieerde kaders. Zijn wapenschild en monogram zijn prominent aanwezig doorheen het hele handschrift.

Scribent Van Weert stond in voor de tekst, de muzieknooten en de met penwerk versierde initialen. Wie de miniaturen (in Gent-Brugse stijl) verzorgde is voorlopig onbekend. De kwaliteit van de miniaturen/initialen is zeer goed, voor dit type van handschriften zelfs uitmuntend. Het handschrift valt op door een voor dit type werk ongewoon hoog aantal miniaturen en initialen.

Een sleutelwerk voor de Vlaamse Collectie

Naast onmiskenbare artistieke kwaliteiten heeft dit handschrift ook een bijzondere waarde voor het collectieve geheugen, daar het een getuige is van het rijke religieuze muziekleven in de Zuidelijke Nederlanden van de 15e en 16e eeuw. Tot hiertoe werden nog geen muziekdragers uit het premonstratenzermilieu (= norbertijnenmilieu) beschermd door het Topstukkendecreet. Het muzikale erfgoed uit de late middeleeuwen geniet van een steeds toenemende belangstelling. Getuige daarvan zijn de vele muziekfestivals, die muziek uit de late middeleeuwen en de renaissance ('Vlaamse polyfonisten') brengen, wereldlijk zowel als kerkelijk.

Het Antifonarium heeft eveneens een schakelfunctie, omdat de noten – op sommige plaatsen ook de tekst – aangepast werden. We kennen de precieze datum van het ontstaan van het handschrift (1522) en kunnen daardoor de muzikale adaptaties volgen doorheen de 16e eeuw. Zoals bekend is dit een belangrijke periode voor de muziekgeschiedenis. Het is de eeuw van de grote polyfonisten, waarin Vlaamse componisten (i Fiamminghi) een rol van wereldbelang opeisen. Ook de gregoriaanse (kerk)zangen werden in deze periode ingrijpend gewijzigd onder invloed van het Concilie van Trente.

Daar het handschrift precies gedateerd is naar tijd en plaats, heeft het tevens een belangrijke ijkfunctie. Het leert ons veel over het artistieke milieu in Brabant (kopieerarbeid en illuminaties) en over de muzikale tradities in het premonstratenzermilieu. Handschriften zonder context kunnen aan dit document afgetoetst worden. Het spreekt voor zich dat, wat de miniaturen betreft, dit ook relevant kan zijn voor wereldlijke handschriften. Vele miniaturisten werkten immers zowel aan religieuze als aan wereldlijke handschriften mee. Voor Vlaamse onderzoekers die de bloei van de miniatuurkunst in Brabant willen bestuderen is dit Antifonarium dus een uitermate belangrijke bron.

Een pro-actief topstukkenbeleid

Met deze aankoop geeft minister Anciaux opnieuw een concrete invulling aan het door hem voorjaar 2007 aangekondigde pro-actieve topstukkenbeleid. Vorig jaar verwierf minister Anciaux binnen dit kader reeds het schilderij 'Pierrot et Squelette en jaune' van James Ensor en de collectie Ghysels, een collectie mechanische orgels uit de eerste helft van de 20ste eeuw.

Minister Anciaux werd eind november op dit dossier geattendeerd. Het handschrift was toen al enkele maanden geleden door de familie de Merode aan de Koninklijke Bibliotheek aangeboden. Wakkere academici van verschillende Vlaamse universiteiten en erfgoedbibliotheken attendeerden de Vlaamse overheid op de op til zijnde verkoop. De familie van haar kant hechtte er belang aan om het handschrift zo mogelijk in ons land te houden.

Toen uit onderzoek bleek dat het inderdaad om een zeer betekenisvol handschrift ging dat tegen een meer dan correcte prijs werd aangeboden, besloot de minister om het handschrift aan te kopen. De Vlaamse Gemeenschap kocht het handschrift voor de ronde prijs van 400.000 euro. Volgens experts kon het Antifonarium op buitenlandse veilingen zeker voor een meerprijs van 50 procent van de hand gaan.

Bij de eerste begrotingscontrole in 2008 verhoogde minister Bert Anciaux zijn aankoopbudget voor topstukken alvast met 2 miljoen euro. Na de aankoop van het Antifonarium heeft de minister een onmiddellijk inzetbaar aankoopbudget van ruim 3,5 miljoen euro in kas.

In bruikleen aan de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, gedigitaliseerd door de Universiteitsbibliotheek Gent

Het handschrift zal in bruikleen worden gegeven aan **de Vlaamse Erfgoedbibliotheek**. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek is als vzw in oprichting een samenwerkingsverband van de belangrijkste bewaarbibliotheken in Vlaanderen: de Universiteitsbibliotheken van Gent, Leuven en Antwerpen, de stadsbibliotheken van Antwerpen en Brugge en de provinciale bibliotheek in Hasselt. De Vlaamse Erfgoedbibliotheek werd opgericht op vraag van Vlaams minister Bert Anciaux die hiermee het rijke Vlaamse veld van bewaarbibliotheken een internationaal gerenommeerd kenniscentrum wil geven. Kerntaken van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek zijn onder meer het afstemmen van het collectiebeleid, het opbouwen van expertise over conservering, het opstellen van een schade-inventaris en een calamiteitenplan, het bibliografisch ontsluiten van cultureel-erfgoedcollecties en het digitaliseren van deze collecties.

Het handschrift werd op amper één week tijd door de erfgoedbibliotheek van de Universiteit Gent gedigitaliseerd en op een voor Vlaanderen unieke wijze via het internet voor het brede publiek ter beschikking gesteld. De Universiteit wijdde een website aan dit nieuwe topstuk:

www.antifonarium-tsgrooten.be. Het Antifonarium zal in de komende jaren in de Gentse Boekentoren kunnen onderzocht en bestudeerd worden. Daarna verhuist het mogelijks naar andere partners binnen de Vlaamse Erfgoedbibliotheek.

Vlaams minister voor Cultuur maakte van de voorstelling van het Antifonarium en de bijhorende website gebruik om de ploeg van de Gentse Boekentoren, onder leiding van Sylvia Van Peteghem en Martine De Reu te danken voor het huzarenwerk dat zij in de voorbije week leverden.

Andere recente aankopen van topstukken

1. tekening "Christus aan het volk getoond" uit de reeks 'les Aureoles' van James Ensor (2004) – 350.000 euro – nu in het MSK, Gent
2. Prova-car" van Panamarenko (2005) – 364.000 euro - nu in het MUHKA, Antwerpen
3. "Pense-Bête" van Marcel Broodthaers (2006) – 400.000 euro – nu in het SMAK, Gent
4. glazeniersarchief Capronnier (2006) – 75.000 euro – nu in het Kadoc, Leuven
- 5 schilderij "Pierrot et Squelette en jaune van de hand van James Ensor (2007) – 1.500.000 euro – nu in het MSK, Gent
6. collectie mechanische orgels Ghysels (2007)
7. Antifonarium Tsgrooten 400.000 euro (2008)a

Meer info:

Tinke Sonck, woordvoerder minister Anciaux: 0473/96.73.51

CULTUURHISTORISCHE ACHTERGROND VAN HET ANTIFONARIUM TSGROOTEN

Het Antifonarium Tsgrooten is een groot en dik koorboek (620 x 425 x 150 cm) en bevat gezangen die gebruikt worden tijdens het getijdengebed. Dit getijdengebed bestond uit een dagofficie en een nachtofficie. Het dagofficie bestond uit zeven gebedsmomenten: lauden, prime, terts, sext, none, vespers en completen. Het nachtofficie bestond uit slechts één gebedsmoment: de metten.

Elk officie bestond essentieel uit drie elementen: gezangen, lezingen en gebeden. Het zingen van de psalmen stond centraal. Het hele psalterium (150 psalmen) werd in de tijdspanne van één week gezongen. Daarnaast werden ook antifonen, responsoria en hymnen gezongen. Voor de lezingen werden fragmenten uit de bijbel gebruikt, naast preken van kerkvaders en hagiografische teksten. Ten slotte werden ook gebeden opgezegd, zoals bv. het Onze Vader. De gezongen en gesproken gedeeltes wisselden elkaar af. Soms was een voorlezer of een voorzanger aan het woord; op andere momenten zong men in koor.

Dit antifonarium bevat het zomerdeel van het getijdengebed. Dit betekent dat het de gezangen bevat vanaf de vigilie van Pasen tot het einde van het liturgische jaar. Het liturgische jaar begint met de eerste adventsdag (de vierde zondag voor kerstmis) en eindigt op de zaterdag voor de eerste adventsdag. De eerste adventsdag valt einde november, begin december. Dit is afhankelijk van de weekdag waarop kerstmis valt.

Het hier voorgestelde handschrift is verwant met twee andere antifonaria die bewaard zijn in Londen in de British Library, (Add. mss. 15426 en 15427). De drie antifonaria bevatten het wapenschild van de opdrachtgever Antonius Tsgrooten en zijn geheel complementair. Deel I bevat onder meer de psalmteksten en hymnen, deel II bevat het winterdeel van het antifonarium en eindigt daar waar deel III (het antifonarium Collectie Vlaanderen) begint. Deel I bevat op het eerste schutblad een nota (geschreven door Franciscus van Weert of kort nadien door een bijna-tijdgenoot) waarin wordt bekend gemaakt dat de kopiïst Franciscus van Weert was en dat hij handelde in opdracht van abt Antonius Tsgrooten.

Antonius Tsgrooten werd in 1460 te Oisterwijk (even ten oosten van Tilburg) geboren als zoon van Gerard Tsgrooten, een hoefsmid. Hij trad in te Tongerlo en werd er gekleed in 1482. Daarna ging hij te Keulen canonicus recht studeren. Vrij snel bekleedde Antonius Tsgrooten belangrijke functies binnen de norbertijnenabdij en in 1504 werd hij er tot abt verkozen. Hij was een zeer dynamische bestuurder op diverse vlakken.

Kort na zijn aantreden introduceerde hij in Tongerlo de vernieuwde statuten van de orde, waarbij onder meer de koorgezangen beter verzorgd moesten worden. Dit verklaart wellicht waarom hij diverse nieuwe koorboeken liet vervaardigen. Hij besteedde ook veel aandacht aan de bibliotheek, die onder zijn bestuur eveneens fel uitgebreid werd. Zowel de beter verzorgde diensten als een optimale vorming van de kanunniken moesten bijdragen tot een diepgaandere religieuze omkadering voor zowel de kanunniken als hun parochianen. De bouw van nieuwe parochiekerken en de herschikking van parochies gebeurden met hetzelfde doel.

Antonius Tsgrooten overleed op 14 april 1530. Hij wordt gerekend tot één van de belangrijkste abten van Tongerlo.

Franciscus van Weert is vooral bekend als kopiïst voor de norbertijnenabdij van Averbode. Zijn naam verschijnt voor de eerste maal in een rekening van 21 februari 1508 naar aanleiding van de afwerking

van een missaal (misboek). Zijn werk blijkt voldoening gegeven te hebben, daar hij vanaf dan zeer regelmatig door abt Gerard vander Scaeft van Averbode met opdrachten belast werd. In totaal vermelden de rekeningen van Averbode 23 handschriften waarvoor de kopiïst uitbetaald werd. Deze kopieerarbeid kan tussen 1508 en 1534 gesitueerd worden. De meeste van de werken zijn verloren gegaan; voor zover bekend bleef enkel een missale bewaard (Averbode, norbertijnenabdij, Ms IV, 64).

Daarnaast werkte Franciscus van Weert ook voor andere abdijen. Voor abt Antonius Tsgrooten beëindigde hij op 22 maart 1522 een rijk versierd antifonarium in drie delen (Londen en Collectie Vlaanderen). Verder vervaardigde Franciscus van Weert in 1523 voor dezelfde abt van Tongerlo een graduale (Bloomington, Indiana University, Lilly Library, nr 70) en het volgende jaar nogmaals een graduale (boek met tijdens de mis voor te dragen gezangen)(nu verloren).

Dezelfde kopiïst vervaardigde tevens boeken voor de abdij van Park (een psalterium (verzamelboek met 1150 psalmen): Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Hs 11556, en een missale: Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Hs II 2347) en voor de Sint-Bernardusabdij te Hemiksem een gebedenboek (Bornem, Abdij, hs 9).

Wie de miniaturen in het handschrift verzorgde, weten we niet. Franciscus van Weert werkte veelvuldig samen met de Mechelse miniaturist Adriaan Reyners, de Antwerpse kunstenaar Catharina van Everen en de Leuvense Maria van Bel. Verder is ook bekend dat de kanunniken van de priorij van Onze-Lieve-Vrouw-Ten-Troon te Herentals manuscripten verluchtten en inbonden voor de abdij van Tongerlo. Nader onderzoek zal hier klaarheid moeten scheppen.

Het antifonarium van Antonius Tsgrooten is ontstaan in de laatste belangrijke periode van de Vlaamse miniatuurkunst, met name in de periode van de Gents-Brugse stijl (1475-1550). Het meest typerende kenmerk van deze stijl is de randversiering, die bestaat uit naturalistische en geïndividualiseerde motieven die hun schaduw afwerpen op een gekleurde ondergrond. Verder valt in deze periode het narratieve karakter van de illuminaties op, waarbij het hoofdtafereel en de randen op elkaar worden betrokken. De derde karakteristiek van deze stijl zijn de realistische landschappen.

Het hier gepresenteerde handschrift bevat 14 boorden in Gent-Brugse stijl, 42 miniaturen (verzelfstandigde gehistorieerde initialen), vele zoömorfe initialen en initialen bestaande uit florale motieven, al dan niet omgeven met edelstenen en ten slotte talloze initialen versierd met penwerk of met drolerieën.

De kwaliteit van de miniaturen/initialen is zeer goed te noemen, voor dit type van handschriften zelfs uitmuntend. Er werd duur materiaal gebruikt: goud is overvloedig aanwezig; de pigmenten zijn na vijf eeuwen nog niet vervaagd en nauwelijks afgeschilferd.

De illuminaties zijn zeer gedetailleerd uitgevoerd, De gezichten van de personages hebben individuele trekken en drukken soms emoties uit. De 14 boorden in het handschrift hebben elk een ander uitzicht en zijn geen inspiratieloze herhalingen. Het narratieve element heeft sterk aan belang gewonnen; zo vinden we soms marginale decoraties die als een "stripverhaal" gelezen kunnen worden.

Het handschrift kenmerkt zich verder door de zeer talrijk aanwezige initialen versierd met penwerk. Ook dit penwerk is uitzonderlijk gevarieerd en vaak erg grappig door de toevoeging van ingekleurde drolerieën.

Dr. Martine De Reu / Conservator van manuscripten en zeldzame boeken aan de Universiteitsbibliotheek Gent

HET ANTIFONARIUM-TSGROOTEN:

TIJDSDOCUMENT VOOR DE GREGORIAANSE MUZIEK EN HET VLAAMSE MUZIEKLEVEN

Het Antifonarium-Tsgrooten (1522) uit de norbertijnenabdij van Tongerlo is in muzikaal opzicht een uniek topstuk en tijdsdocument. Als muziekhandschrift was het bestemd voor het getijdengebed, dat de belangrijkste gebedsmomenten omvatte, verspreid over de dag (lauden, vespers) en nachten (metten). De muziek in het handschrift is het gregoriaans in de versie van de norbertijnen, die dateert uit de twaalfde eeuw (de periode waarin de orde werd gesticht). Deze eenstemmige gezangen zijn genoteerd in kwadraatneumen (zwarte vierkante noten op rode notenbalken van vier lijnen). Muziek stond bij de norbertijnen hoog aangeschreven, want zij beschouwden het zingen van het gregoriaans (de “laudes Deo in choro”) als hun belangrijkste opdracht – een groot deel van hun leven speelde zich dan ook af rondom muziekhandschriften.

Het is zeer zeldzaam voor een gregoriaans handschrift dat de ontstaanscontext zo goed gedocumenteerd is: zowel plaats, datum, scribent en opdrachtgever zijn gekend. Abt Antonius Tsgrooten wilde met zijn opdracht de zang in de liturgie een nieuwe impuls geven, en trok daarvoor de beste ambachtslui aan. Franciscus Van Weert was een ervaren muzikkaligraaf, die o.m. (muziek)handschriften schreef voor de abdij van Averbode. Van zijn hand bleven nog minstens acht andere omvangrijke muziekhandschriften bewaard. Ook de vooralsnog anonieme verluchter was een vakman van de hoogste kwaliteit. In de bijzonder gedetailleerde verluchting komen heel wat muziekinstrumenten voor (vedel, harp, luit, fluiten, doedelzak). Dit maakt van het handschrift een unieke bron voor de muziekiconografie in Vlaanderen.

Door zijn inhoud is het handschrift een kroongetuige van de omgang met muziek in de late middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht is het gregoriaans niet een volledig gefixeerd en onwrikbaar repertoire dat vanuit Rome overal werd opgelegd. Want het meest opvallende muzikale kenmerk van het handschrift zijn de talloze aanpassingen in de muziek. Doorheen het hele handschrift zijn noten verwijderd of gecorrigeerd, soms een enkele noot, soms lange passages. De doelgerichtheid waarmee dit gebeurde wijst er op dat de aanpassingen niet lukraak gebeurden. Uit nieuw onderzoek is gebleken dat de aangepaste gezangen identiek zijn aan die in het Antiphonarium Praemonstratense, gedrukt in Parijs in 1680. Het handschrift diende ofwel als voorbereiding van de latere druk, ofwel werd het later aan de druk aangepast. Deze druk staat bekend als de ‘hervorming’ van het norbertijnse repertoire en was het resultaat van een herziening die geleid werd door Guillaume-Gabriel Nivers (1632-1714), de kapelmeester van de Franse koning, en waarin enkele Vlaamse musici-norbertijnen een belangrijke rol hebben gespeeld.

Het antifonarium-Tsgrooten is een uniek document voor het Vlaamse muziekleven. De aanpassingen aan het gregoriaans tonen niet alleen dat de Vlaamse norbertijnen-musici op hun terrein een leidende positie bekleedden, en dat naast de gedrukte muziek ook handschriften tot in de zeventiende eeuw een belangrijke rol bleven spelen. Dit kostbare handschrift bewijst ook met verve dat het gregoriaans als een dynamisch repertoire in het Vlaamse muziekleven een plaats bleef opeisen.

Pieter Mannaerts - Alamire Foundation, Onderzoekseenheid Musicologie, K.U.Leuven

PSALLENTEES ('de zingenden')

De gregoriaanse groep Psallentes werd in 2000 opgericht door Hendrik Vanden Abeele. Het ensemble gaat met professionele stemmen op zoek naar het wezen van het gregoriaans in verschillende historische stadia.

Bijzondere aandacht gaat uit naar het gregoriaans van de late middeleeuwen en de Renaissance. Inzichten hierover worden gevoed door praktijk-gebaseerd onderzoek, zoals Hendrik dat voert in het kader van zijn doctoraatsproject rond laat-middeleeuws Gents gregoriaans aan de Universtiteit Leiden (2004-2009).

Allerlei concerten en cd's werden gerealiseerd, vaak in samenwerking met gerenommeerde ensembles als Capilla Flamenca, La Fenice en Millenarium, of organisten als Arnaud Vande Cauter, Pascale Van Coppenolle en Joris Verdin. In deze projecten stond vaak het alternatim-gregoriaans centraal, een uitvoeringspraktijk die het belang van een gregoriaanse context voor de uitvoering van laat-middeleeuwse en renaissance muziek onderstreept.

De twee nieuwste producties van Psallentes betreffen een cd met gregoriaans van Etienne de Liège (In festo sanctissimae Trinitatis) in vijftiende-eeuwse versie, en een cd rond het Llibre Vermell de Montserrat.

De zangers zijn:

Conor Biggs, Pieter Coene, Lieven Deroo, Paul Schils, Philippe Souvague, Hendrik Vanden Abeele (directie).

Psallentes wordt sinds 2008 structureel ondersteund door de Vlaamse Gemeenschap.

www.psallentes.be